

Transformació urbana i canvi social al barri de La Mina

Barcelona, març 2009

Grup de Treball Perifèries Urbanes
Institut Català d'Antropologia

Resum de la proposta d'investigació

Després de gairebé dues dècades de reivindicacions, propostes i lluites veïnals per aconseguir una intervenció integral que encarés els greus problemes, urbanístics i socials del barri de La Mina [Marín, 2004], finalment, l'any 2000, es va constituir el *Consorci de La Mina* per a la gestió d'una actuació social i urbanística definitiva: el *Pla de Transformació del Barri de La Mina*. Segons les intencions del *Consorci*, aquest pla anava a modificar alhora l'estructura física i social del barri, contribuint a conduir els seus habitants fora de l'aïllament i de la marginació que havien caracteritzat el territori des del seu naixement¹.

Avui, quan estem a punt d'arribar al que havia de ser l'últim any d'actuació (tot i que hi haurà prorroga, la dissolució del *Consorci* estava prevista pel 2010) dins del barri hi ha importants veus crítiques (entre elles, la *Plataforma d'Entitats i Veïns i Veïnes de La Mina*) que ressalten que molts dels objectius socials a què havia de respondre no s'estan complint [Plataforma, 2006]. El *Pla* havia estat guardonat i promocionat internacionalment com a "projecte estrella" de les administracions públiques implicades [Llop, Jornet i Pastor, 2008]; ara, en canvi, dins de les pròpies declaracions del *Consorci* trobem elements de reconeixement de no haver complert els objectius, especialment a la vessant social².

Arrel d'aquesta problemàtica, la *Plataforma d'Entitats* va detectar la necessitat d'un estudi de tipus qualitatiu de la situació social actual al barri respecte al començament del plan, que permeti d'avaluar l'impacte d'aquestes transformacions sobre l'ús dels espais públics i sobre la conformació social del barri. Una recerca semblant a les que el nostre grup de treball havia estat desenvolupant en diferents zones de Barcelona durant els anys passats (Poblenou, 2005; Bon Pastor, 2007). Plantejar una recerca d'aquest tipus al barri de La Mina per nosaltres va representar així la possibilitat de continuar un discurs més ampli d'investigació, sobre l'impacte social de les recents transformacions urbanístiques a Barcelona, però accedint a un barri d'extrem interès antropològic i sobre el qual hem detectat un buit relatiu d'investigacions socials recents, en particular després del Fòrum 2004 [exceptuant Lagunas, 2006]. El present article neix com a primer informe a partir d'una sèrie d'entrevistes realitzades al març 2009 amb la intenció de plantejar un estudi més llarg sobre la problemàtica. La *Plataforma* va presentar aquest primer informe amb

¹ "La transformación del barrio de la Mina articula una propuesta de intervención integrada y global en la mejora de las condiciones de habitabilidad, vida comunitaria y convivencia, con la finalidad de reforzar la comunidad a medio y largo termino y su plena normalidad como barrio de Sant Adrià de Besòs y de Catalunya". De la plana web del *Consorci*, a http://www.barrimina.cat/component/option.com_wrapper/Itemid,50/

² De la mateixa plana web: "Malgrat les inversions realitzades al barri, la manca de coordinació de les actuacions i el difícil compromís d'inversió a llarg termini han impedit que es produís un canvi efectiu de la situació social del barri". http://www.barrimina.cat/component/option.com_wrapper/Itemid,28/

les al·legacions que a l'abril 2009 va interposar contra el Pla urbanístic. Aquesta actuació, juntament amb d'altres, va provocar d'alguna manera un desbloqueig de la situació política, així que de fet va ser innecessària la continuació de la recerca, almenys en aquesta fase. Presentem igualment aquí les conclusions parcials a les quals hem arribat després d'aquesta primera aproximació antropològica al barri, esperant poder així donar una contribució, tot i que parcial, a l'estudi de l'impacte social de les transformacions urbanes contemporànies en aquest barri de la perifèria de Barcelona.

Metodologia utilitzada

- Recopilació de material d'arxiu sobre les transformacions socials i urbanístiques al barri (Arxiu Històric i Centre de Documentació de La Mina, altres arxius ciutadans);
- Localització d'informants, dins i fora de l'entorn de la *Plataforma*, dins i fora de l'àmbit institucional;
- Observació “flotant” de la quotidianitat al camp d'investigació, en particular als espais de nova construcció [Horta, 2004; Delgado, 1999];
- Enregistrament d'entrevistes, amb suport àudio, als informants localitzats;
- Transcripció i anàlisi qualitativa de les entrevistes;
- Anàlisi del material i redacció de conclusions.

Durant el primer mes de recerca de camp al barri (20/2/2009-19/3/2009) hem desenvolupat un treball d'observació sobre el terreny, i hem realitzat les següents entrevistes:

– R.B. treballador social (1959)	1/3/2009	1h 25' 11"
– P.E. operador sociosanitari (1968)	6/3/2009	1h 44' 05"
– J.D. operador sociosanitari (1963)	6/3/2009	32' 10"
– L.S. operador religions (1957)	10/3/2009	52'
– J.H. empleada (1962)	12/3/2009	1h 11' 22"
– A.L. pensionista (1936)	12/3/2009	30' 47"
– F.C. operadora social (1969)	12/3/2009	59' 58"
– E.M. operador sociosanitari (1952)	13/3/2009	(no grab., aprox. 2h)
– F.S. mestressa de casa (1955)	16/3/2009	2h 04' 54"
– P.G. pensionista (1944)	16/3/2009	10'
– D.R. arquitecte	12/3/2009	(no grab, aprox 1h 30')
	<u>Total aprox.</u>	13 hores d'entrevistes

En aquest informe **esboçarem les hipòtesis principals** sobre les quals considerem que s'hauria d'estructurar una investigació, utilitzant essencialment el material recollit durant aquestes primeres entrevistes. La decisió d'utilitzar les entrevistes per a la individuació de les temàtiques d'investigació respón a una orientació metodològica que veu les fonts orals com a eina essencial per a la comprensió de la història contemporània d'una realitat social (Perks i Thompson, 1998; Passerini, 1988). Hem decidit mantenir l'anonimat de les persones entrevistades, tot i disposar del material amb els noms i cognoms, degut a la circumstància per la qual redactem aquest informe.

Estructurem aquesta presentació de temàtiques en 7 punts que considerem importants, que per un costat esbocen un esquema cronològic de la evolució del problema, i per l'altre en delimiten característiques i aspectes rellevants:

- 1) El territori. Barraquisme vertical i ús de l'espai públic
- 2) Vuit plans de transformació
- 3) Diferències entre formes d'intervenció
- 4) La disgregació del teixit associatiu
- 5) Dinamitzar la participació
- 6) Qüestions culturals: sobre la relació entre les comunitats
- 7) Els usos de La Mina

1. EL TERRITORI. BARRAQUISME VERTICAL³ I ÚS DE L'ESPAI PÚBLIC

El recent estudi *Memòria del barraquisme* coordinat per Cristina Larrea i Mercè Tatjer Mir i realitzat gràcies a una subvenció de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de la Generalitat⁴, va enfocar la problemàtica de l'infrahabitatge a Catalunya fins als anys 80, recollint una important quantitat de material, sobretot visual, també d'alguns dels barris dels quals procedien els actuals habitants de La Mina. Fora del seu àmbit de recerca es situa però **l'estudi de les dinàmiques d'adaptació** dels anomenats "barraquistes" als polígons on van real·lotjar-se després de l'erradicació dels barris d'infrahabitatge. Sobre aquest tema trobem una bibliografia força extensa, editada per part de les entitats que van promoure la construcció d'aquests polígons (p.e. *De les cases barates als grans polígons*, PMH, 2003) però hem de ressaltar certa mancança d'investigacions independents.

És evident que la dinàmica de formació del barri de La Mina influirà de forma decisiva en les configuracions socials que s'hi produïran: així que no podem deixar de ressaltar que aquest barri es crea a partir d'un **moviment forçat de població, impulsat per l'Ajuntament de Porcioles, que va posar en la pràctica una necessitat demogràfica del règim franquista**. La maqueta del barri de La Mina va rebre el vist-i-plau personal del *Generalísimo*, i la visita inaugural de Carlos Arias Navarro, *el carnicero de Málaga*. Així com ens ho va contar un dels entrevistats:

P.G.: Franco vino a hacer la muestra, cuando Porcioles hizo la maqueta en el Ayuntamiento de Barcelona [...] y estuvo viendo el gueto que había hecho. Y lo dio por bueno. ¿Porqué? Por que como tenía que tirar todo el barraquismo, entonces había mucho dinero en juego [...] había muchas barracas: en Sant Martí, lo de la Perona, las viviendas en Montjuich, la parte de Zona Franca que había también familias abandonadas... y toda esta gente que hicieron? La trajeron para acá.

Com a llegat de les polítiques demogràfiques i urbanístiques de la dictadura franquista, el polígon de La Mina va sufrir des d'un principi de les dificultats de convivència que es pateixen als *ghettos*: territoris de marge on es trasllada, de forma més o menys forçada, la població indesitjada que es vol treure d'altres zones de la ciutat. En aquest cas, els territoris de procedència dels habitants van ser essencialment: el Camp de la Bota (avui Fòrum), les barraques de Montjuich, i les barraques de la Perona (avui Sagrera). S'ha de ressaltar que **la qualifica de "barraques" a les habitacions dels nuclis mencionats no és correcta** pel que fa a alguns habitatges del Camp de la Bota; on subsistia, fins a l'enderroc, un nucli originari de cases, al costat de les quals van edificar-se posteriorment les barraques⁵. Com vam grabar de la veu d'una persona real·lotjada a La Mina,

³ Barey, 1979.

⁴ Dossier "Memòria del barraquisme", en *La Veu del Carrer* n. 106, Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona, maig 2008.

⁵ Favà, 1972.

J.H.: Nosotros teníamos luz, contador, teníamos baño, aseo... [...] Era una casa hecha de tocho, una señora casa, no una barraca, no: era una casa. [...] Como una planta baja, como una torrecita que puede haber ahora. Yo tenía tres casas juntas, o sea: daba por dos calles. [La dirección era] Calle Albersa. El número ahora no me acuerdo. Y mi padre a lo mejor pues cogía y alquilaba una parte, y en esa parte a lo mejor pusieron una peluquería, otra vez pusieron una tienda [...] y el terreno era nuestro de propiedad, comprado. Es que el que tenía chapa es porque iba al Ayuntamiento y solicitaba ese terreno, entonces tú construías.

Així que no extranya que entre els real·lotjats van donar-se **fenòmens de resistència al trasllat**, tot i que no (o almenys, no en tenim constància) de forma organitzada. Sobretot donat l'impacte que debía produir la visió del polígon de La Mina Nova, acabat de construir, sobre persones que havien viscut sempre en planta baixa. El canvi d'escala, la presència imponent de les parets de formigó, la separació física del polígon de la resta de la ciutat, possiblement van ser elements que van dificultar l'adaptació al nou entorn urbà.

F.C.: Yo recuerdo que lo pasé mal cuando vinimos a vivir aquí. Lo pasé muy mal. Porque imaginate tú de estar viviendo en [...] una barraca que sales a la calle, a tener un piso, enjaulada... todos mis primos se quedaron allí en el Campo de la Bota porque a parte fuimos los primeros que nos vinimos a vivir de mi familia aquí! Y esta sensación de no tener niños, de no poder salir a la calle, de no conocer a nadie. De estar en una jaula metida! Yo lo pasé muy mal.

És l'altra cara de l'erradicació del barraquisme: si en part responia a la necessitat dramàtica de resoldre la problemàtica de l'infrahabitatge, sense dubte va donar lloc també a una modificació traumàtica de l'entorn per a moltes persones que als seus barris d'origen habien assolit cert nivell de vida i de convivència veïnal, i que van veure's expropriats i real·lotjats en un medi hostil i vertical. No va ser extrany, durant d'aquestes primeres entevistes, escoltar veritables elogis de la vida als assentaments, i no només al Camp de la Bota. Aquesta és una de les problemàtiques que s'hauria de profunditzar, sobre tot en una vessant important: que **aquell primer trasllat de la població, en particular a La Mina Nova, va realitzar-se aparentment sense cap tipus d'atenció cap a les dinàmiques socials** que poden donar-se, agrupant poblacions de diferents procedències i amb diferents històries i recorreguts. És possiblement així que van generar-se els primers problemes de convivència, entre els habitants del polígon acabat de construir.

F.S.: Cuando vino mi suegra se tiró más de un mes sin poder bajar a la calle. Porque había mucha bandas. [...] Había gitanos contrarios, entiendes? [...] que a lo mejor habían tenido una pelea, y entonces se ven y no se pueden ver. [...] Como se pusieron todos los gitanos en una misma barriada como esta, se metieron de aquí, de Montjuich, del Campo de la Bota, y también del otro lado...

L'ús de l'espai públic a La Mina podria ser encara avui el reflexe d'uns estils de vida que havien sigut horitzontals; en el qual el carrer és espai de transició entre públic i privat, no només lloc de trànsit sinó escenari de la vida social i comunitària⁶. Un espai que però va ser des del principi viciat per les dinàmiques pròpies dels territoris de creació forçada, de convivència obligada. Analitzar La Mina com a un *ghetto*, tal com ens van suggerir alguns dels informants, ens obliga a centrar-nos en totes les característiques que ho podrien fer com a tal: la distància física respecte a la ciutat, la dificultat de transició cap a aquesta, i la creació, per part de la ciutat, de barreres socials que estigmatitzen els seus habitants⁷. Tots factors que no ens seria difícil retrobar a La Mina al moment de la

⁶ Sobre models habitatius horitzontals i verticals, v. Guerra, 1994.

⁷ Introduir aquí una bibliografia completa d'estudis socials sobre *ghettos* seria fora de lloc. Ens limitem a esmentar Wirth, L., *The Ghetto*, Transaction Publishers, Londres 1998; Suttles, G., *The social order of the slum*, University of Chicago Press, Chicago, 1968; Caldeira, T., "Fortified enclaves: the new urban segregation" en Low, S., (ed.)

seva construcció.

Per concloure aquest apartat, ens centrarem també sobre uns processos paral·lels a la construcció dels polígons: el començament dels **processos d'estigmatització** dels seus habitants, uns fenòmens que van tenir una repercussió enorme sobre la vida social del barri i sobre la seva relació amb la resta de la ciutat. La producció de les dues pel·lícules *cult* de José Antonio de la Loma, "Perros Callejeros" (1977) i "Yo el Vaquilla" (1985), va veure una forta oposició entre els habitants del barri⁸. L'impacte sobre l'imaginari col·lectiu va ser perjudicial per la fama de La Mina a la ciutat, que es va veure des d'aquell moment lligada estrictament amb la delinqüència, amb el submón criminal, amb la il·legalitat. Vam notar, durant aquest primer mes de treball de camp, una necessitat constant, de part dels informants, de recordar que els protagonistes de les dues pel·lícules realment no van viure a La Mina, ni al Camp de la Bota⁹; com per desmitificar una llegenda que des de alguns sectors a l'interior del barri es viu com a una mena de maledicció.

Més enllà de l'imaginari cinematogràfic, van ser altres les pràctiques socials que van emputjar molts dels habitants dels nous polígons cap a la delinqüència. Només com a primer estímul per a la comprensió d'aquestes dinàmiques, esmentem aquí una frase d'una entrevista en la qual s'evidència com la prohibició o la rígida normativització d'alguns menesters tradicionals, de les comunitats real·lotjades (com és aquí, la venda als mercats) va produir una constant proximitat amb la il·legalitat; que té la seva lògica desembocadura cap al tràfic de drogues.

F.S.: A ver: si yo estoy todo el día vendiendo, pa' ganar 20 euros, y tengo que estar todo el día corriendo de la policía, que cuando te cogen te quitan el genero y encima te ponen 80 euros de multa por cogerte dos prendas, pues como que dices "oye ¡me meto a drogas, vendo drogas, me gano mucho dinero, me compro un terreno, me compro un coche, me compro todo lo que quiero y no me cogen"! Pues entonces ¿que más fácil es?

2. VUIT PLANS DE TRANSFORMACIÓ

Naturalment, l'arribada del consum i comerç d'heroïna dins d'un context social tan propici a la creació de dinàmiques autodestructives, va generar el desastre social i humà que caracteritza la dècada dels vuitanta. Al mateix temps però aquesta dècada també va ser la de les respostes a aquest desastre: per part d'una societat civil recentment sortida d'una dictadura, i amb molta necessitat de canvi. Durant els anys vuitanta a La Mina van activar-se diferents tipus d'organitzacions socials, en bona part voluntàries. Per un costat hi va haver l'activitat parroquial d'alguns **religiosos** especialment compromesos amb l'entorn: salesians, escolapis en particular, que van decidir establir-se a La Mina exactament com a la dècada anterior s'havien establert a les barriades de barraques: per exemple, els escolapis al Camp de la Bota¹⁰. Per l'altre, es van establir **plans d'actuació sociosanitària** experimentals pel que fa a la contenció de les problemàtiques de consum i tràfic de drogues: n'és un cas el *Pla d'Actuació de Drogues* del CAP La Mina de 1983¹¹. Per l'altre, va ser la dècada del **moviment veïnal**: l'Associació de Veïns de La Mina va ser de les primeres i més actives de l'àrea Besós¹².

Theorizing the city. The new urban anthropology reader. Rutgers University Press, New Brunswick, 2005.

⁸ Entrevista amb R.B.; Lagunas, 2006.

⁹ Entrevista amb F.S., i amb F.C.

¹⁰ Entrevista amb L.S.

¹¹ Entrevista amb E.M.. V. també Estalrich et al., 1993.

¹² Entrevista amb R.B.; Marín, 2004.

És a partir d'aquest fervor associatiu, i reivindicatiu, que la demanda d'un pla d'actuació integral va començar a entrar dintre de l'agenda de les administracions públiques. Coincidint amb l'època preolímpica, i periolímpica, van arribar tota una sèrie de Plans de transformació, un darrera l'altre, durant gairebé dues dècades¹³. Plans que, a la hora de la pràctica, no van aportar cap transformació real al barri, que va atravesar els vuitanta i els noranta romanent essencialment igual a si mateix.

Només quan a l'horitzó van començar a apropar-se les noves construccions del 22@, i de la zona Fòrum, La Mina va entrar realment en un procés de transformació. El Fòrum, com anteriorment les Olimpíades, va irradiar al seu voltant el model de ciutat que intentava portar a la pràctica, sobre tot als territoris col·lindants: així al barri de La Mina l'any 2000 va constituir-se el Consorci, que va proposar el Pla de Transformació actual. Un pla que però portava ja a sobre la hipotèca dels fracassos anteriors.

L.S.: Me parece que fueron ocho planes de arreglo del barrio, al habla. Antes de este último. Eran planes que "ah pues este..." y al final ninguno creíamos en ningún plan. ¡Otro más! Y de hecho este último, yo creo que pecó también un poco de... Nació con mucha ilusión, pero de alguna manera también con un cierto decir "será el que transforme, o no será el que transforme? Entonces lo que hemos visto es que ha transformado lo urbanístico, lo está transformando, o sea este barrio con lo que era hace diez años no lo conoce nadie, es una cosa totalmente diferente. Pero a nivel de lo social... claro, la transformación social es muchísimo más lenta; y en lo social hemos quedado más anclados.

J.D.: Lo que esta acostumbrada la gente de La Mina es a sobreponerse. Les han contado tantas historias, tantos planes... Llevan ya siete u ocho planes, me acuerdo, grandes planes para La Mina, para el cambio, no sé qué... y luego pues nada: de eso que se hablaba no hacían nada. Y luego venía otro plan, al año, otro plan. Llevan siete u ocho planes: ya fastidian a la gente.

L.S.: Despues de ocho planes, el noveno... y además con gente que ya había estado en los ocho planes... ¡No vayas a la gente a decir vamos a borrar todo lo de antes! Además, un tejido social y unos técnicos, una gente que trabaja por la comunidad, que se siente muy protagonista del barrio. Que nos sentimos muy protagonistas del barrio. Que queremos informarnos. Y que queremos que se hagan las cosas escuchándonos. Entonces, no tienes un tejido social muy dócil: esta es una dificultad para el Consorcio.

Un teixit social que no és dòcil, però que és actiu: que està format per persones que durant anys van estar estudiant com enfrontar-se amb els problemes de la convivència al barri: hagués pogut ser una eina imprescindible, per les administracions que van haver de gestionar el Pla de Transformació. Però per algunes raons, que intentarem esbrinar aquí, la relació entre el Consorci i aquest teixit associatiu, que va aglutinar-se al voltant de la Plataforma d'Entitats i Veïns de La Mina, va ser molt diferent. **Comprendre perquè es va generar aquesta distància, és la clau per comprendre el fracàs del Pla de Transformació.**

P.E.: Pues mira: antes de que se constituyera el Consorcio, en la Plataforma se hablaba muy seriamente de qué quería decir esto de que viniera el Consorcio y que se invertía más dinero. Porque la gente discutía que las entidades que hacen trabajo [social] aquí [...], todo eso, que son recursos ordinarios, qué iba a pasar con estos recursos si iban a venir recursos extraordinarios. Entonces tenían estos temores. Entonces todos los temores se hicieron realidad. Resulta que los recursos extraordinarios vinieron y chuparon: en cuanto a mediar subvenciones, el Consorcio mediaba las subvenciones de los recursos ordinarios; entonces los recursos ordinarios [...] se han recortado.

¹³ Marín, 2004

3. DIFERÈNCIES ENTRE FORMES D'INTERVENCIÓ

És evident que existeixen unes diferències essencials entre les maneres de treballar que els professionals actius al barri des dels anys 80 van elaborar pel seu compte, i les que van posar en acció els planificadors del Consorci, a partir dels anys 2000. La distància temporal – vint anys – també implica una **transformació important en l'estructura mateixa del treball social**; la procedència política – el món de l'associacionisme de base per un costat, i unes administracions públiques per l'altre – també influeixen directament sobre aquestes diferents maneres de treballar.

L.S.: Partes de otra concepción diferente, de otro momento histórico diferente. De otra filosofía de la vida diferente. Quien era trabajador social en los 70 y tantos, 80 y tantos, partía de la implicación con la comunidad con la cual trabajaba. Con la inserción en esta comunidad humana. [...] Pero no sólo nosotros: el mismo contexto de transformación social, los agentes sociales de entonces, participaban de lo mismo, Aquí los maestros... había maestros que vivían en el barrio. Y el maestro no daba clase y se iba; el maestro daba clase, y después convivía con el chaval fuera de la clase.

P.E.: Bueno, [de] los médicos que trabajan aquí, hay un grupo que trabajan aquí desde el primer día que se abrió; en el año [...] 84; entonces este año se cumplen 25 años. Entonces hay personas que iniciaron el trabajo en la sanidad reformada, desde el primer momento, y que siguen aquí. [...] Incluso hubo gente, al principio, y todavía queda alguno: que se vinieron a vivir aquí con una cosa de mucho compromiso, una militancia, para cambiar las cosas, y el mundo.

L.S.: La gente que está trabajando aquí, mucha gente es por opción. El que no tiene opción, al cabo de muy poquito se va. Entre los médicos, yo creo que la mayoría, o casi todos: porque además es un consultorio que tiene programas experimentales, entonces está muy valorado. Con lo cual, hay gente que quiere venir aquí.

Una altra diferència fonamental entre els tècnics del Consorci i els professionals del teixit social del barri, es que els primers estan molt més lligats pel que fa a la presa de decisions: no tenen la llibertat d'associar-se o de crear aliances amb altres entitats amb qui trobin connexions útils. I això dificulta molt que puguin desenvolupar la tasca que durant dècades han realitzat els professionals del teixit associatiu del barri.

P.E.: Otro pecado capital del Consorcio ha sido que ha mediatizado mucho las relaciones entre las empresas que gestionan proyectos con orientación social, y el resto de entidades. Por ejemplo, si hay unos educadores de calle, o la junta de escaleras, el Consorcio siempre ha mediatizado mucho la relaciones que estas entidades tienen con [...] el resto de entidades. Siempre era que si trabajas por el Consorcio, tú no puedes libremente ir y hablar con quien sea.

Quan es van trobar a treballar amb els Plans Socials del Consorci, molts d'aquests professionals van experimentar, a part d'aquesta dificultat en crear noves relacions de xarxa, també una diferència molt gran amb els **criteris de valoració del treball**. Els criteris de valoració d'èxit d'un Pla d'intervenció social tal com el gestionen avui en dia les administracions públiques de Catalunya, són molt diferents respecte als que s'havien fet servir fins a aquest moment al barri. Es valora sobretot allò visible, el resultat tangible, i la quantitat de resultats calculables: l'exemple que vam trobar és el cas d'un programa d'inserció laboral: es valora el nombre de contractes indefinits signats per beneficiaris del projecte, no la feina quotidiana d'influir sobre la realitat social del barri (del barri en què el professional habita) per transformar els elements que dificulten l'accès al mercat laboral:

F.C.: Tú cuando presentas un programa, dices: 60 inserciones. Vale? Pero lo que hay detrás de estas 60 inserciones son un montón de cosas que no te van a contar ni en Europa ni aquí ni allí: son los trabajos de género, el trabajo [sobre la] desigualdad de la mujer, el trabajo de violencia... cosas que tú no has contado allí. Y si te pones a trabajarlas, es lo primero que tienes que trabajar: que esa mujer realmente llegue a tener un éxito dentro del mundo laboral, realmente tienes que empezarlo a casa. Y

aquí no se trabaja nada, porque no hay forma de valorarlo, ni de contarlo: siempre se cuenta políticamente lo que vende, que son las inserciones tal i cual. [...] Pero lo laboral es la punta, y si no trabajamos en los cimientos, [en] La Mina no va a haber evolución.

Una de les crítiques que hem observat més freqüentment cap al Pla, entre les persones entrevistades, és la seva **projecció cap a fora**: cap a “Europa”, cap als premis internacionals, sovint menyspreant la pròpia realitat social sobre la qual pretén influir. Valorant només el que es pugui ensenyar cap a fora, el treball està destinat a fracassar, per no tenir fonaments, o sigui per no influir profundament en una transformació social des d'abaix.

Un altre exemple evident d'aquesta – podriem dir-ho – superficialitat, se'ns va fer evident amb la qüestió de les escales de veïns. Ja a les primeres al·legacions que la Plataforma va presentar al Pla de Transformació, l'any 2000, es va ressaltar la necessitat de començar **un treball d'intervenció urbanística des de dintre**; és a dir, des de les escales de veïns¹⁴. La resposta a aquesta proposta va ser, per part del Consorci, començar exactament a l'altre costat, o sigui des de la construcció d'una Rambla al bell mig del barri; en línia amb actuacions urbanístiques contemporànies, moltes d'elles ja criticades per la seva impostació “de façana”¹⁵. El resultat és que les escales segueixen degradades, al no haver-se pres cap mesura real per modificar-ne l'organització; i al mateix temps la Rambla va quedar absolutament deserta (tornarem a tractar tant el tema de la Rambla com el tema de les escales en els propers apartats). El desplegament de Mossos d'Esquadra corresponent amb la preparació del Fòrum de les Cultures, l'any 2003, va tenir un impacte semblant: la microcriminalitat va allunyar-se de l'espai públic, refugiant-se sempre més dintre de les escales dels veïns, empitjorant encara més la convivència. Són els resultats directes d'unes polítiques que **treballen sobre els efectes, i no sobre les causes** de les problemàtiques.

Arribem aquí al punt clau d'aquesta exposició, és a dir com la intervenció del Pla de Transformació va influir sobre la xarxa social preexistent, amb la qual ja hem vist que va tenir algunes dificultats en col·laborar.

4. LA DISGREGACIÓ DEL TEIXIT ASSOCIATIU

Segons les informacions que hem extret d'aquest primer mes de treball de camp, el Pla de Transformació, durant els seus gairebé 10 anys d'actuació al barri, no només no ha sapigut generar una transformació social real; sinó que **va tenir un impacte negatiu** sobre el teixit associatiu preexistent.

Hem vist que entre els tècnics del Consorci i els professionals actius al barri hi pot haver hagut diferències pel que fa la forma de treballar, pel que fa la detecció dels criteris de valoració, o pel que fa a la organització de les prioritats. Això no vol dir que la intervenció realitzada necessàriament hagi de fracassar, ja que pot donar-se el cas d'una innovació estratègica que trenqui amb dinàmiques ja establertes dins d'un barri tancat. Però sense dubte, el tipus d'al·liances que s'han de generar amb els recursos existents ha de ser sòlid i **ha d'enfortir, no pas debilitar, el teixit sobre el qual treballa**.

Un exemple força eloquent de com l'arribada del Consorci va trencar dinàmiques socials positives que existien al barri, dificultant encara més el treball social, és la situació que es va generar amb la creació del recurs “Creixem Junts”; que en lloc d'enfortir va debilitar la xarxa creada pel CAP de La Mina i pel Casal Materno-Infantil de Caritas,

¹⁴ Entrevista amb D.R.

¹⁵ Capel, 2005.

recursos actius al barri des dels anys 80. Explicat per un dels professionals del CAP de La Mina:

P.E.: El Casal Materno Infantil es un recurso estupendo, que [...] atendía a jóvenes madres adolescentes, que tienen muchos problemas que en el futuro se convierten en problemas de salud mental, de desestructuración de familias, de núcleos familiares que se van formando ya malos. Entonces [desde el Consorcio] se creó un recurso dirigido al mismo sector de la población y al mismo problema, paralelo: "Creixem Junts". [...] Se podía haber hecho lo mismo, pero [...] a lo mejor ampliando un poco el local del Materno Infantil y ampliando un poquito el personal... se hubiera creado un servicio bastante mejor que ya respondía a las necesidades. [En cambio] se ha creado un servicio paralelo [...] sin demasiada conexión. Entonces nosotros [el CAP] teníamos una alianza estratégica con el Materno Infantil, y se nos ha creado un problema, porque ahora ¡tenemos que tener alianza con dos! ¿me explico? [...] a nosotros nos crea una dificultad porque no podemos focalizar esfuerzos.

Valorem com especialment greus els fets exposat per aquest testimoni. Es tracta d'una veu que parla des de l'interior d'una institució activa al barri des de fa dècades, i que va veure els seus esforços per crear xarxa amb altres entitats sociosanitàries del barri mermats per una actuació impulsiva i *up-bottom* per part del Consorci. En lloc d'afavorir el funcionament dels recursos ja existents, **el Pla de Transformació va crear nous recursos, que van substituir-se als antics, duplicant esforços i creant confusió entre els usuaris com entre els professionals**; dificultant el treball en xarxa, i trencant algunes de les xarxes ja creades a través de la "abducció de personal", és a dir que professionals que dinamitzaven les connexions entre entitats van acabar treballant per institucions paral·leles sense contacte amb les xarxes de les quals eren animadors.

P.E.: El fallo imperdonable es que el Consorcio vino aquí como una especie de apisonadora: entonces empezó a crear recursos sin tener en cuenta el trabajo previo, sin enlazar recursos nuevos con recursos que ya existían, duplicando funciones. [...] El trabajo transversal, el trabajo coordinado en red, se ha frustrado bastante, porque [...] de lo que se huía era de volver a crear como los "chiringuitos", que se dice aquí, las pequeñas casetas donde la gente va a pedir. Entonces se ha vuelto un poco a esto: a la relación clientelar de las personas con servicios públicos [...]. Esto es algo que hace bastante daño, que convierte las personas en mas dependientes todavía y en menos protagonistas de su propia transformación.

Si entenem la pobresa com a una situació de dependència extrema, de falta de capacitat d'accès als recursos, més que de falta de recursos, **entenem l'efecte devastador que pot tenir una intervenció que compliqui encara més aquest accés als recursos**, i que trenqui una dinàmica d'actuació multidisciplinària i de llarga duració, creant nous serveis separats els uns dels altres, llunyans de la realitat del barri i gestionats per personal aliè a les dinàmiques peculiars del territori. Generant no només més confusió, sinò sobretot més dependència dels habitants del barri cap a serveis creats *ex-novo*; amb subvencions extraordinàries, susceptibles d'agotar-se improvisament i desaparèixer, i per tant poc fiables per un barri que necessita continuïtat i presència constant. Per això també aquests nous recursos, que disposen de molts diners però gestionats per gent abans mai vista, han estat a vegades considerats amb suspita.

F.C.: la gente tiende a hacer chiringuitos y a no trabajar en *xarxa*. Y eso es un gran error. [...] Aquí hay mucha gente que han venido a trabajar, y realmente han visto los proyectos como "este es mío y la gente es mía". Mi usuario mi gente y mis recursos y mi historia. Y no han venido a incorporar el trabajo dentro de un barrio social en red, donde realmente las personas son libres [...] de utilizar el recurso cuando ellos quieran y les dé la gana. Y esto ha sido uno de los mayores errores que se han cometido por parte de los recursos. Y muchas veces mas desde arriba. El control. Y la gente aquí en La Mina está hasta las narices de que los controlen. [...] Las personas aquí en La Mina han pasado a dar una doble versión cuando van a los recursos.

Exactament el contrari del que es proponia el Pla de Transformació: que veia en la

dinamització de la participació veïnal un dels punts forts de la seva intervenció. Presentat internacionalment com a exemple de “bones pràctiques”¹⁶, aquesta participació veïnal assumeix un altre aspecte, a través de les veus dels habitants i treballadors socials de La Mina que vam entrevistar.

5. DINAMITZAR LA PARTICIPACIÓ VEÏNAL

L'existència d'unes diferències molt evidents entre com un projecte participatiu és presentat per la administració promotora i com el reben i l'interpreten els beneficiaris, és una temàtica que no ens ve de nou¹⁷. La Mina no és cap excepció, si no en la peculiaritat de ser un territori on un projecte de transformació pot arrelar-se només si consegueix ser realment participatiu. Així que possiblement a nivell formal la participació veïnal va poder justificar-se, per a que s'aproveïssin les modificacions proposades, però entre la gent entrevistada trobem declaracions com aquesta:

F.C.: De hecho, siempre [que] se han generado actividades, las actividades siempre han salido de la gente técnica que han venido a trabajar en La Mina, nunca han preguntado a los vecinos que queréis. Y cuando estas actividades se han generado, siempre se han generado por parte de la gente que ya está vinculada en recursos de La Mina. Que nunca es la representación total de la mayoría de La Mina. [...] Lo que La Mina realmente participaría no es lo que esta minoría dice. Lo que ellos hablan es lo que le convendría a ellos.

Per a justificar una afirmació així de radical, hem necessitat buscar exemples que la il·lustrin a la pràctica. I sense massa esforç, ens vam trobar amb una sèrie de relats que efectivament confirmen que **les propostes sortides de processos de participació veïnal, no va ser mai considerades seriosament** de cara a la elaboració i realització de les intervencions, tant socials com urbanístiques. Veurem aquí tres exemples interessants.

a) *al principi de tot: planificant la intervenció.*

Al moment de planificar la intervenció del que serà després el Pla de Transformació, fins i tot abans de la constitució oficial del Consorci de La Mina, es van realitzar unes jornades al barri, dinamitzades per professionals del treball social en xarxa, deixebles del famós sociòleg italià Marco Marchioni.

J.D.: Marco Marchioni hizo una jornadas junto con el Ayuntamiento, hace 10 años, antes del Consorcio; y entonces claro, se intentó aglutinar todos los servicios sociales: la escuela, sanidad, [...] el Centro Cultural Gitano también... Pero bueno, sí, se intentó hacer pinceladas y tal; pero luego no ha habido un seguimiento. [...] Como un formalismo fue, unas jornadas, muy bien, contentos todos: pero luego no se hizo un seguimiento en nada.

P.E.: yo fui a reuniones, al principio de todo, cuando se había diseñado toda esta estructura de reuniones de trabajo educativo y sanitario; nos reuníamos con la escuela, el ambulatorio, los Servicios Sociales, el Consorcio... yo estuve en reuniones en que se hablaba del problema de la infancia en La Mina; y fueron reuniones que se murieron. Se dejaron de convocar, no hubo

¹⁶ “Oxford pone a la Mina como modelo de reforma urbana”, en *El Periódico*, 21/2/2008.

¹⁷ Aquest tema és tractat amb exemples i detalls al dossier *A Barcelona la participació canta*, que es pot descarregar des de la pàgina <http://www.straddle3.net/participacio>.

continuidad... y tampoco salio nada más que “Creixem Junts”. Y pusieron parques infantiles, de acuerdo, que si paseas por La Mina lo veras, parques infantiles en la Rambla del Camarón, y por aquí, que no existían.

Creiem necessari fer un estudi més detallat sobre els resultats obtinguts en aquests tallers previs, possiblement entrevistant també alguns dels tècnics que hi van treballar, per entendre quines van ser les raons d'aquesta falta de continuïtat, ja des d'un principi de la intervenció al barri.

b) la planificació de la Rambla de La Mina

P.E.: Yo lo que sé es que en este barrio antes había una plaza; una especie de plaza fortificada, que [...] cuando se diseñó el barrio el diseño del centro del barrio [tenía que haber sido] un lugar para encontrarse, o ir a pasar el rato, no? Entonces lo que había era una plaza que estaba construida de manera que no sabias lo que había dentro, o sea que podías entrar para ir a pasar el rato, y te encontrabas en cualquier esquina gente picándose, o había un grupito que te podía incomodar o más. Entonces esta plaza la quitaron, y a mi me parece muy bien que la quitaran. Y entonces pues podían haber puesto otra plaza, mas abierta, [que tuviera] lo que hay que haber en una plaza para sentirte bien.

Va ser des de la aportació de l'associacionisme veïnal que es va aconseguir que la nova Rambla proposada pel Pla es convertís realment en un eix de connexió interna al barri, i de circulació des de l'exterior. Però el resultat va ser molt diferent de l'esperat.

P.E.: ...nadie se metió con la Rambla, porque la Rambla es un elemento muy mediterráneo. [...] Después hubo una cosa muy chula, vino una arquitecta, urbanista, de la universidad, y entonces llevaron una cartografía de La Mina; y en los lugares donde se reunían vecinos se presentaba el proyecto de la Rambla. Me recuerdo de una reunión en que se presentó un plano enorme: esta persona recogía las sugerencias, y se trataba pues de que [...] parte de ese trabajo de participación, trasladarlo al proyecto. Y un día esto se debió presentar [...], y la persona pues recibió sus retribuciones, de acuerdo; y después un buen día salió la noticia: ya hay proyecto para la Rambla, y bueno, la Rambla y ya esta. De todo lo que se habló, de todas las sugerencias, nada. No hay nada. ,

Evidentment, aquesta generació d'expectatives al voltant d'una possible participació en una presa de decisions urbanístiques, sobre la planificació d'un espai destinat a ser d'ús quotidià d'una comunitat, **no pot generar més que frustració**, si després no se'n observen els resultats en la planificació definitiva, o si més no si no s'obté una explicació de quin sentit havien tingut tots aquells tallers participatius. Si a més a més la Rambla que s'obté és – com és el cas de La Mina – un espai poc agradable, que es queda tallat contra la Ronda, sense acabar al mar com s'havia concordat, sense ombres, en definitiva poc pensat per a un ús que no sigui com a espai de trànsit, la frustració pot arribar a ser realment profunda.

De l'observació de l'ús de l'espai públic a la nova Rambla de La Mina, que vam realitzar durant aquest primer mes d'investigació, comparant-la amb altres espais semblants, tant al barri com fora (a la Rambla de Camarón, i a la Rambla Prim del barri Besós), ens va semblar evident que es tracta d'un espai que no funciona, ni com a centre aglutinador ni com a zona d'esbarjo i de passeig. Ens va recordar més les descripcions que Gerard Horta va fer de l'*espai clos* de la plaça del Fòrum¹⁸: un “no-lloc”, amb mobiliari públic poc propici a la comunicació i a l'ús quotidià, que només amb molt de temps podria arribar a desenvolupar la funció per la qual va ser construïda. Es possible que finalment s'aconsegueixi que la Rambla arribi a la platja: però les expectatives frustrades pesen a l'hora d'esperar que es compleixin les promeses:

P.E.: Una Rambla que no va a morir al mar es una cosa un poco artificial, y la gente de eso sí que se

¹⁸ Horta, 2004.

quejó: una Rambla que va a morir a la Ronda, no por favor. Ya que nos abris el paso hasta el mar, haced una rampa que sea suave, que la gente pueda acceder bien: que pase por encima de la Ronda, y que llegue hasta la playa, ¡no darnos esto! Y entonces esto sí que se consiguió: que esta rampa ¡ves a saber en qué condiciones se va a construir y cómo! Se tiene que construir, porque forma parte de las enmiendas que la gente puso al principio, como los cortes [en los bloques]. Pero claro, con esta dinámica de que los cortes sí, y después no, pues a lo mejor pasa lo mismo con la rampa!

c) el taller de noms dels carrers, i els talls verticals als edificis

Realment la quantitat d'expectatives generades i no complertes, al llarg de l'història del Pla de Transformació, sembla no acabar-se mai. Les properes fases de la investigació hauran de profunditzar les dinàmiques que van generar-se en aquests episodis, per entendre si es tracta d'una sèrie de malentesos, o d'experiments mal gestionats, o si en canvi hi ha algun joc de poders més difícil d'entendre que va fer fracassar tots els processos de participació veïnal: des dels menys significatius fins als més grans. Un de petit i relativament poc significatiu: el taller de noms dels carrers.

P.E.: Otro pecado capital del consorcio fue que las entidades, la Plataforma, que aglutina a más de una entidad, hicieron un trabajo para decidir como querían que se llamaran las calles, las nuevas calles que se van a abrir. Entonces se hizo un dossier, explicando qué nombres de calles se proponía: de personas significativas, o de hechos que la gente [...] tiene en su memoria, del Campo de la Bota, la Perona... que tuviera un poco de historia el barrio. Esto se perdió también.

J.D.: Ha salido hace poco en el *Independent* [de Sant Adrià] que el Ayuntamiento rechazaba los nombres de las calles. Ha habido un conflicto con la Asociación de Vecinos importante.

D'una manera semblant es va gestionar un tema molt més decisiu, de fet un dels temes més importants de tot el procés de transformació: la proposta veïnal de realitzar uns talls verticals als edificis més grans del polígon (Mart, Llevant, Estrelles). La finalitat dels talls havia de ser la "humanització" d'un polígon amb un greu problema d'escala, amb sèries conseqüències sobre l'àmbit social: dificultant el moviment intern dins del barri, creant zones d'ombra i d'estancament. No entrarem aquí en una anàlisi detallada del procés de proposta i debat sobre la oportunitat o no dels talls: és un tema massa complex i massa carregat d'història com per poder aportar algun element nou al començament d'un treball de camp. Però sí hem de ressaltar que es tractava d'una proposta – pot ser l'única – que intentava integrar un tema urbanístic amb un tema social amb una sola intervenció, i que per cert, sortia d'una demanda veïnal. Citem aquí una opinió que vam recollir sobre aquest tema, que creiem que sintetitza bastant bé les diferents opinions que hem pogut escoltar al barri.

P.E.: A mí me parece bien que se hagan cortes; verías un poco mas el cielo, verías que no se te tira tanto encima la ciudad: estos edificios tan monstruosos se humanizan un poco, no? Pero si no los hicieran, - también pienso en Bellvitge [...] - o sea tampoco pasaría nada. A mi lo que me parece mal, fatal, horrible, es que al principio se diga que sí se van a hacer, y ahora se diga que no se van a hacer. Porque esto suena nuevamente a que las sugerencias de los vecinos, por conveniencia, o por quedar bien, se dice que sí después se dice que no y no pasa nada. Y esto es fatal. Y por favor que aprendan, o aprendamos todos, que no se puede generar expectativas que no se pueden cumplir.

El professional sociosanitari que ens va exposar la majoria d'aquests exemples de participació veïnal frustrada, va voler afegir una reflexió a partir de la seva experiència clínica sobre les conseqüències a nivell psicosocial d'aquest sistemàtic incompliment d'expectatives. Els sectors més "desestructurats" de la població, amb xarxes socials i familiars poc obertes i receptives, amb situacions de forta precarietat afectiva i material, sovint poden ser molt menys tol·lerants cap a les frustracions. I allò que per uns pot

representar només una qüestió de coherència política, per altres pot ser un afegit difícil de soportar dins d'un món sense referents sòlids. Així que, a nivell de salut psicosocial, s'ha de valorar de forma molt negativa aquesta actuació del Consorci, que podria haver carregat ulteriorment de dificultats una realitat social ja força desgastada¹⁹.

A això hauriem d'afegir la qüestió dels real·lotjaments; una altra qüestió massa delicada com per poder-nos pronunciar a hores d'ara. És evident en tot cas que el fet que hi hagi un nombre imprecisat de persones que des de fa una mitja desena d'anys estan esperant ser real·lotjades, o no, i no saben si aquest real·lotjament arribarà, i on els portarà, ni quan, ni sobretot amb quins veïns (i tot això que comporta)... genera encara més precarietat: pel que fa a la cura del domicili, a la implicació en reformes importants que millorin l'habitatge, a l'inversió de recursos en tots els aspectes de l'entorn habitatiu. Un altre element que degenera la convivència veïnal i l'estructura física dels pisos i de les escales.

6. QÜESTIONS CULTURALS: SOBRE LA RELACIÓ ENTRE COMUNITATS

Entrem aquí en un dels aspectos més propiament antropològics de la transformació del barri de La Mina, que analitzarem ara com a **espai habitat per diferents comunitats**, o, tal com es deia fa alguns anys, per diferents *cultures*. El concepte de cultura, i en menor mesura el d'*ètnia*, com ja va fer-se notar²⁰, s'utilitza avui en dia majoritàriament per supplantar la desprestigiada idea de *raza*, però sense modificar l'essència d'un pensament que veu en les diferències un obstacle al funcionament harmònic de la societat. Al mateix temps, un posicionament polític formalment antirracista fa impossible que es parli d'aquestes diferències sense despertar incomoditats. Així és que, de cara a les comunitats gitanes que viuen a la ciutat de Barcelona, en la majoria dels casos es prefereix ni mencionar – almenys als documents escrits – la seva pertinença cultural. Això fa necessari l'ús de complexes expressions eufemístiques, i acaba per distanciar molt els discursos oficials respecte a les percepcions reals dels beneficiaris dels plans.

La presència gitana al barri de La Mina no ens interessa aquí al seu aspecte quantitatiu (si es tracta o no de la majoria d'habitants) però sí **en el seu aspecte d'element estructurador d'una identitat barrial**. Compartint espai amb unes comunitats que fan tendencialment un ús molt més intensiu de l'espai públic, i per lo tant que són més visibles en la vida quotidiana del barri, tota la població es troba a haver de relacionar-se amb aquesta “diferència”: a vegades molt evident, altres impalpable (*diferència inquietant* va ser anomenada en un estudi que és ja un clàssic de l'antropologia ibèrica²¹). Les maneres en les quals les comunitats que comparteixen l'espai físic del barri han après a relacionar-se a través d'aquesta diferència, ens interessen com a elements que caracteritzen el barri com a tal. La Mina és també, i potser sobretot, la capacitat dels

¹⁹ Entrevista amb P.E.

²⁰ Declaració del IX Congrés de la Federació d'Associacions d'Antropologia de l'Estat Espanyol, Barcelona, 2003: “*Lejos de servir para impugnar la irrevocabilidad de las diferencias humanas, la cultura se ha convertido hoy en un mero sucedáneo de la desprestigiada idea de raza y sirve, mucho más sutilmente, para lo mismos fines, que no son otros que los de la naturalización de las asimetrías sociales y la justificación ideológica de la exclusión social. La discriminación, la segregación y la marginación son, hoy, en esencia, “culturales”. Donde un día se habló de “razas inferiores” se habla ahora de culturas “incompatibles con nuestros valores”. [...] Los medios de comunicación emplean una y otra vez la noción de cultura para trivializar y simplificar determinados conflictos sociales, insinuando que sus causas tienen que ver oscuramente con las adhesiones culturales de sus protagonistas.*”

²¹ San Román, T., *La diferencia inquietante. Viejas y nuevas estrategias culturales de los gitanos*. Siglo XXI, Madrid, 1997.

gitanos de viure al costat dels “païos”, i dels “païos” de viure al costat dels gitans²². Com a antropòlegs, estem especialment interessats en aquesta qüestió, a la qual sabem que haurem de donar una tractació molt més complerta.

En general, i a partir d'aquest mes d'estudi, podem dir que hi ha alguns temes específics sobre els quals volem centrar-nos dins d'aquesta problemàtica de relacions entre comunitats. En primer lloc, hem de treballar sobre **l'ús diferent – més intensiu – de l'espai públic, per part d'un sector important d'habitants del barri**: majoritàriament comunitats gitanes, i també grups no gitans però culturalment propers a ells (“payos agitanados” podriem dir-li amb una expressió popular). Com a resposta a aquest fenomen, per part institucional, trobem una voluntat evident, tot i que no explícita, d'intervindre sobre aquest ús, per normalitzar-lo, i no només en els seus aspectes més agudament incompatibles amb la convivència. Ho explicarem millor donant la paraula a una entrevistada nostra, gitana:

F.S.: Yo pienso, eh? No digo que sea real. Pero hay gente que... como que quieren vernos encerrados en una casa, y como que no salgamos de ella nada más que para ir a comprar; [...] como si fuéramos americanos, gente de Londres, que no sale a ninguna parte, que no se ven por ninguna parte, nada más que comprando. Siempre, por regla general, al gitano le gusta mucho la calle. [...] Es una manera de comunicarse con las personas, es una manera de vivir. Y a todas las horas hay. Lo bueno es en verano: a la una de la noche puedes venir, y te encuentras gente en la calle. Antes se hacían barbacoas, ahora ya se han dejado de hacer barbacoa. Solamente que están allí: se bajan su mesa, se bajan su bocadillo... pero a ver, que yo eso no lo veo mal.

La necessitat d'intervenir sobre l'ús social de l'espai públic, tradicionalment font d'inquietud per les administracions de la ciutat²³, a un barri tan complex com La Mina pot convertir-se en un àmbit de negociació i de conflicte entre comunitats i entre poders. La campanya de promoció del “civisme”, que a partir de la aprovació de la ordenança municipal al 2005 va convertir-se en una mena de contenedor en què inclou tot tipus de comportaments públics poc adients a l'imatge de ciutat (i de ciutadania) que es vol promocionar, també s'aplicaria de forma peculiar al barri de La Mina. Així que ens preguntem si es raonable formular aquesta hipòtesi: que des de les administracions hi hagi hagut **una instrumentalització de demandes veïnals legítimes** de penalització dels comportaments antisocials (llençament d'escombraries, trencar mobiliari públic, ús d'amenaques d'estil mafiós pel control del territori...), per convertir-los en cohartada d'una campanya *normalitzadora* cap als usos intensius de l'espai públic, incloent aquells que no dificulten la convivència, i majoritàriament dirigida en contra de comunitats gitanes.

En tot cas, si no en aquesta forma, s'hauria d'investigar la presència, dins de les intervencions socials del Consorci, d'una línia política que diríem *assimilacionista* cap a la manera de funcionar de les comunitats gitanes: es a dir, amb la voluntat de reeducar, de normalitzar, de aculturar.

F.C.: Yo creo que los gitanos aquí en La Mina estamos muy acostumbrados a eso, a que venga gente a reeducarnos. Y las minorías, la gente del barrio también. En el momento en que partas de otra realidad total, la gente valora que tú valoras lo que ellos tienen también.

Aquesta frase, que vam grabar d'una operadora social gitana, evoca una possible intervenció social d'altre tipus: que no es basi sobre la voluntat de reeducar sinò sobre un treball de mediació que permeti posar en comú les capacitats pròpies de tots els grups

²² L'any 2004, durant la celebració del Fòrum Universal de les Cultures, una delegació de la Plataforma d'Entitats va proposar a la organització del Fòrum una xerrada en què s'expliqués com, durant tants anys, es va aconseguir garantir una convivència relativament tranquil·la, i poc marcada pel racisme o per la violència, entre “payos” i gitans al barri de la Mina. Tot i tractar-se d'un tema propiament de relacions entre cultures, i tot i trovar-se el barri tant a prop del Fòrum, la direcció no va demostrar mai cap interès per a la proposta. (Comunicació personal, 13/3/2009).

²³ Delgado (coord), 2003.

culturals: **la diferència cultural com a recurs, i no com a element de resistència**; a través d'una pràctica que sigui capaç de modificar els objectius a partir de la realitat del territori en què es troba, a partir de les prioritats de la població que en aquell territori habita. Un exemple, pel que fa al treball d'inserció de dones gitanes al món laboral:

F.C.: Si realmente hay un programa que crea en el capital humano que hay en La Mina, y no intenta reeducar a las personas, sino a partir de[el hecho] que lo que las personas realmente tienen es tan válido como lo que yo puedo tener, partiendo de la realidad de cada persona, de donde viene, del funcionamiento de cada persona, y del concepto de cada persona tenga de la vida y del mercado laboral... y ¿de como cada persona lo quiera utilizar! O sea, yo puedo utilizar el mercado laboral como un proyecto de vida personal, y hay gente que lo utiliza pues de una forma instrumental: por cultura, por situación social... [A estas personas] simplemente es ayudarle a que utilicen el mercado laboral de esta forma, y no condenarlos. A que el mercado laboral no sea un proyecto para él porque el mundo social así lo manda. [...] Entonces claro, cuando [...] nos sacamos esto de la cabeza, y empezamos a trabajar con el chip de [no querer reeducar a nadie sino intentar que a través de como esta persona es] pueda sacar el máximo partido a lo que él quiere, [y que no sea un proyecto que vaya en contra de la persona sino que vaya a favor] entonces yo creo que los programas pueden funcionar. Y no es paternalismo, sino es partir de la realidad de cada cual y de los valores de cada cual; no partir de que tus valores están por encima de los de los demás. Que muchas veces es lo que pasa en los recursos que vienen a La Mina, o en las políticas.

Aquesta tendència, que nosaltres definim *assimilacionista*, podem rescontrar-la ja a algunes de les actuacions de què hem pogut recollir el relat durant aquest primer mes de treball de camp. Mencionarem aquí el tracte reservat pel Consorci de La Mina a un dels recursos històrics del barri, que intentava treballar de forma no assimilacionista: **el Centre de Salut Mental d'Adults i el Centre de Salut Mental Infantil i Juvenil del CAP La Mina**. Durant els seus 18 anys de funcionament quotidià al barri, va ser pioner a l'experimentació de pràctiques resocialitzadores que aprofitessin de les xarxes informals dels habitants del barri, per evitar la hiper-medicalització dels problemes psíquics. Però amb el primer pla de Transformació del CAP, el Consorci va oblidar l'emplaçament del Centre de Salut Mental²⁴. ¿Que hagi sigut un lapsus freudià?

Així que el Consorci va passar per alt l'existència d'un recurs que intentés establir una relació diferent de la assimilacionista amb la realitat social del barri. Citem aquí un comentari del dr. J. Tizón, neuropsiquiatra al barri durant ens noranta, que recorda d'aprop el "yo eso no lo veo mal" de l'entrevista de F.S. sobre l'ús de l'espai públic.

"Por ejemplo, aún pueden verse cotidianamente por sus calles grupos de madres con sus niños, grupos incluso de madres lactantes, y, por supuesto, mujeres dando el pecho a sus hijos. Y animados corrillos en los que, mientras una mujer da de mamar a su hijo (a veces a más de uno), conversa con otros grupos de co-madres. He ahí una hermosa vivencia de factores protectores actuando y viviéndose en las calles de La Mina. ¡Lástima que algunos de los nuevos planificadores no tengan en cuenta ese dato para pensar y distribuir el «mobiliario urbano!»²⁵".

A l'àmbit educatiu, també podem trobar exemples frustrats de realitzar un treball no assimilacionista. Un dels educadors de carrer que va començar a treballar pel Consorci, va intentar impulsar un projecte de promoció cultural que potenciés una activitat pròpia del barri. Va ser boicotejat per la direcció del Consorci i de la seva empresa.

F.C.: mira, te voy a poner un ejemplo que se hizo aquí, y el educador que lo hizo esto en la calle lo tupieron. De hacer concursos de pájaros. Que cantan. [...] Pero claro, políticamente no es correcto. Porque la gente tiene unos prejuicios muy grandes sobre los que van con el pájaro en la mano. Sobre vagos, sobre que no trabaja, sobre gitanos... entonces si tu fomentas más esto, la gente no lo integra como que estas haciendo un trabajo social fomentando a través de esto, no; [...] Que si estaba loco, que si a los cuatro golfos que había en La Mina le iba a fomentar un concurso de pájaros, para

²⁴ Tizón, 2006.

²⁵ Tizón, *op. cit.*

fomentar más la vagancia del barrio... Entonces tu piensas, ¿esto que es? Mi padre ha tenido pájaros toda la vida; [...] me están ofendiendo el hobby que mi padre ha tenido, porque ¡mi padre ha trabajado toda la vida! ¿De que estamos hablando? ¡Es así! ¡Y mis tíos tienen pájaros! Y mis tíos han trabajado toda la vida, y mi hermano tiene pájaros, ¡y mi hermano trabaja! Es que te pones a pensar y bueno, ¿qué prejuicios tenemos hacia los gustos de la gente?²⁶

Aquest tipus d'actuacions, de les quals al curs de la recerca suposem que podrem trobar més exemples, es fonamenten en un substancial desconeixement de la realitat social i antropològica del barri, i per suposat de la forma de plantejar-hi una intervenció. Al fonamentar-se sobre bases equivocades, també tenen resultats equivocats.

F.C.: Tu preguntas a la gente, y se hacen actividades, sobretodo en tiempo libre, en participación de barrio en fiestas, que no tienen nada que ver con lo que realmente a la gente le gustaría hacer. De hecho, allí tienes un concurso de cante flamenco, y cuando viene un cantante específico, el parque se llena. La gente colabora, y va a los sitios donde le gusta ir. Y luego dicen que la gente no participa. La gente participa; hombre, si lo hacen de sardanas, pues es diferente, evidentemente.

La lògica assimilacionista, segons aquesta primera aproximació al tema, és una hipoteca que perjudica moltes de les actuacions al barri. Com a resposta des de la comunitat, és probable que es generi **una reacció que amb un tecnicisme podriem definir esquismogènica** [Bateson, 1936]: és a dir, al voltant d'una suposada "normalitat" que es pretèn assolir, les comunitats es polaritzen, els més "normals" i els menys "normals" es separen sempre més, trencant els llaços històrics que des de varies dècades mantenen juntes les comunitats. Una diferència de procedència i de pertinença cultural es transforma en una ruptura sobre l'adhesió o el rebuig d'unes normes que venen d'adalt.

F.C.: el fomentar la división entre los normales y los no normales, entre la diferencia cultural y lo no normal, que es lo que yo te he dicho, todo esto iba por ahí; vale? Y los normalizados que queremos ser normales, pues tenemos otra historia, entonces fomentamos a los normales. Y los no normales son los que tienen estas diferencias culturales. Entonces los payos que realmente tenían mucho compartido con los gitanos empezaron a separarse un poco del tema gitano. En vez de impregnarnos unos con otros.

Es tracta, des d'un punt de vista estrictament antropològic, d'un error imperdonable; en temps de recrudesciment dels conflictes ètnics, i de pèrdua de capacitat de comprensió entre pobles, **al barri de La Mina encara es podien observar casos de "mestissatge" i de convivència entre "paios" i gitans, sempre més rars a tot el continent europeu.** Un lloc on encara quedava viu el record d'un temps, ara mitificat i relegat al passat, quan gitans i "paios" vivien junts, al Camp de la Bota²⁷, a les barraques de Montjuich, i tenien estratègies de convivència - *etnomètologies* - que una *normalització* forçosa posa en risc. El Pla de Transformació, si la nostra hipòtesi és certa, seria una gran ocasió perduda, per tornar a construir els llaços que s'estàn perdent entre les comunitats que viuen a La Mina.

P.E.: Yo creo que el Consorcio, una buena práctica, tendría que haber trabajado mucho porque el Centro Cultural Gitano, o el Culto quizás, realmente fueran entidades que aglutinaran, fueran entidades que se pudieran articular dentro de la red de entidades [...]; que al final son gente que van coincidiendo en lugares, que representan algo, que van en representación de una entidad, que atiende algún aspecto de la vida de las personas, o que atiende o que permite la participación de las personas en algún aspecto, ¿no? Y pues no se ha trabajado en esto: no hay este liderazgo, gitanos, payos... [...] Hay que acercar las dos comunidades, es una necesidad.

²⁶ En Tizón, *op. cit.*, també s'expressa un judici sumament positiu sobre la funció de reintegració social i de contenció psicoterapèutica dels grups de canaricultors al carrer.

²⁷ Entrevista amb C.G.

7. USOS DE LA MINA

A les entrevistes realitzades, vam trobar una sèrie d'elements que desmonten radicalment tota una sèrie de prejudicis, sobre les relacions entre el barri i la resta de la ciutat. Es podria imaginar que un barri/*ghetto*, dins del qual destaca un sector de població marginal, dedicat a la venda de drogues i que sobreviu amb pensions més o menys legals, pugui tractar-se com a espai *paràsit* respecte a la resta de la ciutat, depenent d'aquesta tot i que aïllat físicament. Però a les entrevistes que vam recollir al barri, la visió que se'ns ha donat de la relació entre La Mina i els dos municipis que la rodegen (Barcelona i Sant Adrià) és diametralment oposada. **És la ciutat que depèn del seu *ghetto***, i que l'utilitza per al desenvolupament de certes funcions. És la ciutat que fa un ús instrumental de La Mina, no al revés.

F.C.: Yo creo que La Mina ha sido una mina de oro; y ha sido muy reutilizada políticamente, en el momento que ha interesado. En el momento que ha interesado que fuera un barrio de extrarradio, que realmente todo se acumulara aquí para que Barcelona permaneciera limpia, en muchos aspectos que no vamos a entrar, La Mina ha sido utilizada, y en La Mina no entraba ni Cristo. Y también se utilizaba políticamente en un territorio pequeño como es San Adrián, donde realmente podría tener menos recursos de los que tiene si no estuviera La Mina. [...] Hemos estado siempre, las personas que vivimos en La Mina, muy reutilizados de ambos lados. Nos hemos sentido utilizados: nos han culpabilizado siempre de la situación que hemos tenido, como que estamos así porque queremos; pero luego políticamente, cuando luego han hecho sus acciones que han querido hacer, nunca han pensado en nosotros ni nos han preguntado como queremos nosotros que se haga, ni de que realidad partimos; y cuando realmente esos planes nunca han encajado a la realidad social del barrio de La Mina, nos han echado la culpa a nosotros.

Si això fós cert, podríem dir que són la ciutat de Barcelona i la ciutat de Sant Adrià que tenen un deute històric amb La Mina²⁸; que l'han necessitada tal com està, disponible a ser utilitzada sempre d'una manera o d'una altra, capaç de jugar cada vegada papers diferents, segons les necessitats de cada moment.

L.S.: O sea yo creo que el barrio hizo unos servicios sociales cuando se creó. Unos servicios a la comunidad de Barcelona. Nuestro barrio sirvió para poner toda una serie de población problemática que vivía en barracas. Unos problemáticos y otros no, pero una parte era problemática. Entonces esta parte, en vez de repartirla por toda Barcelona, se pone toda junta en un espacio. Un espacio que además esto no es Barcelona; y la población que venía aquí era de Barcelona. Nosotros hicimos el servicio de acoger, tener un barrio para la gente marginada. Otros servicios que se han hecho: todo el mundo, la droga y todo eso, está muy normalizado. Si tu creas que se venda droga por muchos lugares de Barcelona, esto crea conflicto social: si tu lo tienes en un barrio en que además tampoco tiene un gran interes, pues es otro servicio que nosotros hacemos a Barcelona. Le ponemos supermercados de droga. Y bueno, se sabe, y se actúa. Otro servicios, pues bueno, tienes... no sé, tienes una serie de población que a lo mejor tiene que estar recluida y no está recluida, esta población te sirve para algo. A liberar carceles, o en acaso de alguna cosa o algun conflicto social, si tu coges alguno de estos que tendria que estar dentro, a lo mejor sale algo de lo que pasa por ahi.

Per poder jugar aquest paper, que alguns van simbolitzar amb el d'un fill disminuït que es treu per demanar almoina però que després és l'últim a gaudir dels diners recollits, s'ha hagut de **mantenir sempre constant sobre La Mina el pes de l'estigma social**. Tota la seva població – tant els sectors “treballadors”, com els que viuen del comerç de drogues, com les parts més desestructurades, com l'enorme “zona grisa” entre aquests extrems – van haver d'acceptar de viure marcats per la “mala fama” que el barri portava a

²⁸ Aquest tema va tractar-se amb profunditat a una conferència de Josep Maria Monferrer al Fòrum de les Cultures, l'any 2004.

sobre. Segons els casos, amb orgull o amb vergonya, però sempre amb la necessitat d'estructurar-se identitats compatibles amb aquest estigma. Estigma que va ser impulsat des d'adalt, per respondre a unes necessitats socials externes a la població del barri.

J.H.: Yo como siempre he tenido que pelear tanto, tanto... el hecho de decir que vivía en La Mina, siempre he tenido que estar... yo siempre he trabajado haciendo limpieza. Y he ido a Pedralbes, a Sarrià, he hecho bancos, he hecho de todo, he limpiado. Y cuando yo decía que era de La Mina, uy! "Pero ¿tú vives en La Mina?" Pues sí. Siempre tengo que estar a la defensiva. Y mis hijas pues lo mismo, el hecho de decir "vives en La Mina"... pues oye: en La Mina hay gente honrada como puede haber en cualquier otro sitio. ¿Entiendes?

La pregunta amb la qual ens agradaria concloure aquesta aproximació a la problemàtica és la següent: ha desaparegut, aquesta "mala fama" del barri, amb les inversions massives del Pla de Transformació? Es tracta d'una pregunta retòrica, ja que és força evident que, dins del canvi d'escala global propi d'un procés de transformació de tota la societat, La Mina segueix essent un barri estigmatitzat, potser encara el més estigmatitzat de la ciutat.

J.H.: Y siempre a la defensiva, ¿sabes? Y llega un momento que te cansas. De siempre tener que estar defendiendo. Pues hay gente que nos sentimos maltratados, y ofendidos, porque bueno. Y esto no ha cambiado, y esto me gustaría que cambiara, no por mí sino por mis hijas que se han criado aquí, bueno, ya no viven aquí, el hecho de decir que han vivido en La Mina, marca mucho. Y son gente obrera normal y corriente.

Si haguessim de trobar un indicador vàlid per mesurar el grau de transformació social assolit pel barri, aquest podria ser una bona proposta. Quan La Mina aconsegueixi sortir de l'estigma que se li ha imposat, o quan es comenci a veure una modificació substancial del paper del barri dins de l'imaginari col·lectiu de la ciutat, llavors sí que tindran sentit els cartells publicitaris que diuen "Mira La Mina com canvia".

BIBLIOGRAFIA

- “La Mina: un polígono del Patronato Municipal de la Vivienda de Barcelona”. *Jano arquitectura y humanidades* nº 21, noviembre 1974, pp.51-66.
- AAVV. *Crónica gráfica de la construcción del barrio de La Mina (1955-1975)*. Ajuntament de Sant Adrià de Besós, 1997.
- Barey, A., “Barcelona: del barraquismo horizontal al barraquismo vertical” en *Transición*, n.13, 1979.
- Bateson, G., *Naven. Un ceremonial latmul*. Júcar Universidad. 1990 (1936). España.
- Blos, D., *Los polígonos de vivienda social. Perspectivas hacia su recuperación en España, Francia y Brasil*. Tesis doctoral en Gestión y Valoración Urbana, UPC/ETSAB, Barcelona, 1999.
- Cantalops, Ll., Ribas, M., Roca, E., “El pla del marge dret del Besós a Sant Adrià”. En *Regió Metropolitana de Barcelona Papers* nº 13, juny 1993, pp. 49-64.
- Capel, H., *El modelo Barcelona. Un examen crítico*. Ediciones del Serbal, Barcelona 2005.
- Colomer, M., “La lucha urbana en el barrio de La Mina”. En *Revista de Trabajo Social*, nº 68, CODTS de Cataluña, Barcelona, 1977, pp. 11-20
- Dal Cin, A., de Mesones, J., Tizón, J., “La Mina district of Barcelona. A planning approach to psychopathology”. En *Cities*, v.12, nº2, agost 1995, pp. 87-95.
- Delgado, M., *El animal público. Hacia una antropología de los espacios urbanos*. Anagrama, Barcelona, 1999.
- Delgado, M. (coord.), *Carrer, festa i revolta. Els usos simbòlics de l'espai públic a Barcelona, 1951-2000*. IPEC, Generalitat de Catalunya, Barcelona 2003.
- Doncel, C. et al., *Estudio de base social y antropológica del barrio de La Mina*, Fundació Pere Tarrés, 2000/2001.
- Estalrich Canet, J.V. et al., *Drogodependencias y atención primaria de salud*. Sociedad valenciana de medicina familiar y comunitaria, Valencia 1993.
- Fabre, J., Huertas, J.M., *Barcelona, la construcció d'una ciutat*, Plaza y Janés, Barcelona, 1989.
- Favà i Compta, M., “El Campo de la Bota”, en *CAU: construcción, arquitectura, urbanismo* n. 16, 1972
- Ferrer, A., *Els polígons de Barcelona*, UPC, Barcelona, 1984.
- Ferrer Aixala, A., *Polígonos de vivienda en la comarca de Barcelona*. 2 vols. Barcelona, Laboratorio de Urbanismo/ETSAB, setembre 1974.
- Guerra, I., “As pessoas nao sao coisas que se ponham em gavetas” en *Sociedade e territorio* n.20, abril 1994.
- Hannerz, U., *Exploración de la ciudad. Hacia una antropología urbana*, Fondo de Cultura Económica, D.F. México, 1993.
- Harvey, D., *Urbanismo y desigualdad social*, Siglo XXI, Madrid, 1999.
- Horta, G., *L'espai clos. Fòrum 2004, notes d'una travesia pel no-res*. Edicions de 1984, Barcelona, 2004.
- Lagunas Arias, D., “El buen gitano. Imaginarios, poder y resistencia en la periferia de la Gran Barcelona”. *Quaderns-e de l'ICA* nº8, 2006. <http://www.antropologia.cat/quaderns-e-19>.
- Llop, C., Jornet, S., Pastor, J.E. “El Plan Especial de transformación urbana del barrio de La Mina, Premio Nacional de Urbanismo”. *URBAN*, 2008, pp.166-169.
- Low, S., *Theorizing the City. The New Urban Anthropology Reader*, Rutgers University Press, 1999.
- Low, S., Lawrence-Zuniga, D., *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*, Blackwell, Malden, Mass, 2003.
- Marín Rodríguez, J. F. “La Mina. Rehabilitació social i urbanística de l'espai comunitari”.

Web del *Fòrum Ribera Besós*, 2000. <http://www.forumriberabesos.net/blog/?p=22>.

Marín Rodríguez, J. F., *Movimientos sociales urbanos, barrios marginados y participación vecinal*. Fòrum Ribera Besós – BISAUCII, Jerez de la Frontera, 2004.

Marín Rodríguez, J. F., *Oportunidades y dilemas. Proyectos urbanos e intereses provados en el margen derecho del Besós (1900-1988)*. Museu d'Art Contemporànea de Barcelona, Barcelona, 2004.

Passerini, L., *Storia e soggettività, Le fonti orali, la memoria*, La Nuova Italia, Firenze, 1988.

Perks, R., Thompson, A., (eds.) *The Oral History Reader*, Routledge, London, 1998.

“Plataforma d'Entitats i Veïns/es de La Mina”, en *De la Marginación a la Ciudadanía, 38 Casos de Producción Social del Hábitat*, Forum Barcelona, Habitat International Coalition. Case study, 2006.

Remesar, A. et al., *Camino de Oriente: Poblenou y La Mina, participación creativa con la metodología de las CPBoxes*. Centro de investigación POLIS, Universidad de Barcelona, 2003.

Roca i Albert, J. (coord.), *El futur de les perifèries urbanes. Canvi econòmic i crisi social a les metròpolis contemporànies*. Institut de Batxillerat “Barri Besós”, Barcelona, 1994.

Roca, J., “Barcelona, un segle i mig de trajectòria metropolitana”, en *Barcelona dels barris*, Barcelona, Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona, 1999

Tizón, J.L., “Salud mental, ciudades y urbanismo: sobre psicósomática y psicodinámica de la vida urbana” en *Revista de la sociedad española de neuropsiquiatría*, Vol. XXVI, nº 97, Enero/Marzo 2006.

Vázquez Pita, P., “Reinventando La Mina”, en <http://www.urbanismo.com/reinventando-la-mina>, 9/2/2009.

Tatjer, M., “La Mina paradigma de barraquisme vertical”. *La Veu del Carrer*, Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona , nº 69, setembre-octubre 2001, p. 21.

Urbanisme i barris en dificultats: el cas de La Mina. Fundació Carles Pi i Sunyer, Barcelona, 2004.